

E. Tory Higginsa teoria rozbieżności ja

Wacław Bąk¹

Ośrodek Leczenia Uzależnień i Współzależnień, SZOZ w Koninie

E. TORY HIGGINS'S THEORY OF THE "SELF" DISCREPANCY

Abstract. The paper depicts the theory of the "self" published in 1987 by the American psychologist, professor of Columbia University, E. Tory Higgins.

First, general assumptions have been presented on the "self" as a cognitive structure, and they have been compared to some earlier approaches to these problems.

The principal part of the paper contains a description of the theory of "self" discrepancy. It embraces the relations between the affective side of self-knowledge. The author distinguishes here: Self, ideal Self, and obligatory Self. The relations between them, expressed in terms of discrepancy decide about someone's susceptibility to particular emotional states. A considerable discrepancy between the real Self and ideal Self is a source of depressive emotions, whereas a considerable discrepancy between current Self and obligatory Self is a source of fear.

The final part discusses some selected developmental factors. They affect the forming of the structure and dynamism of the Self system.

Translated by Jan Klos

Jednym z ważniejszych problemów podejmowanych na terenie psychologii od samych początków naukowego rozwoju tej dziedziny wiedzy było istnienie i natura Ja (*self, ego*). Poszczególne nurty teoretyczne różniły się znaczeniem, jakie przypisywały Ja. W najnowszej psychologii badania nad Ja najintensywniej rozwijają się w ramach nurtu poznawczego, a szczególnie w obrębie poznawczych koncepcji osobowości, w których Ja jest często jednym z kluczowych pojęć. Wiele teorii powstałych na gruncie psychologii poznawczej dotyka problemu Ja, są to jednak zwykle ujęcia aspektowe, koncentrujące się na wybranych elementach struktury i funkcji Ja. Jedną z ważniejszych prób uporządkowania i usystematyzowania tego obszaru wiedzy jest koncepcja zaproponowana przez E. T. Higginsa. Jest to ciekawa teoria nie tyle ze względu na novum poruszanej problematyki – warto wspomnieć, że dotykano jej już wcześniej również na gruncie polskiej psychologii (np. Kozielecki, 1981; Łukaszewski, 1976; Reykowski, Kochańska, 1980; Szmajke i in. 1983) – ile z uwagi na oryginalność szczegółowych tez, ich spójność i odniesienie do szerokiego kontekstu zjawisk związanych z Ja. Celem artykułu jest przedstawienie najważniejszych poglądów Higginsa, które chociaż są przytaczane w pracach polskich psychologów zajmujących się problematyką Ja (por. np. Kofta, Doliński, 2000; Mądrzycki, 1996; Turopolski, 1999), nie doczekały się jak dotąd pełnego i systematycznego opisu w polskiej literaturze psychologicznej.

OGÓLNE ZAŁOŻENIA HIGGINS'A NA TEMAT JA (SAMOOPIS VS. SAMOZROZUMIENIE)

Higgins (1996) w swoim rozumieniu Ja nawiązuje do wcześniejszych teorii, traktujących *self* jako strukturę poznawczą oraz jako „produkt” socjalizacji. Przyjmuje wiele ich wspólnych założeń, jednak wyraźnie rysuje alternatywną perspektywę. Zgodnie z klasycznym nurtem psychologii poznawczej, traktuje Ja jako element wiedzy osobistej podmiotu – strukturę poznawczą, skupioną wokół doświadczeń związanych z własną osobą. Jednostka przechowuje w systemie poznawczym wiedzę odnośnie do wielu różnych obiektów w świecie. Niektóre z tych obiektów pozostają w bezpośredniej relacji do podmiotu i te mają dla niego szczególne, osobiste znaczenie. Najbardziej jednak „osobistym obiektem” jest dla podmiotu on sam, dlatego wiedza skupiona wokół niego – samowiedza – jest dla podmiotu szczególnie ważna. Samowiedza definiowana jest przez Higginsa jako część osobistej wiedzy osoby, odnoszącej się do niej/niego jako odrębnego (wyodrębnionego) obiektu w świecie (podobne ujęcie znajdujemy we wcześniejszej pracy Reykowskiego i Kochańskiej – 1980).

Oprócz wielu właściwości wspólnych z ogółem wiedzy zgromadzonej w systemie poznawczym, samowiedza ma także właściwości specyficzne, wynikające z wyjątkowości przedmiotu, jakiego dotyczy. Wyjątkowość ta polega według Higginsa na tym, że *self* jest jedynym obiektem w świecie, którego funkcjonowanie i nieustanna regulacja są niezbędne dla istnienia i przetrwania podmiotu. Pełne zrozumienie wyjątkowej natury samowiedzy zakłada więc konieczność dokładnej analizy funkcji, jakie pełni ona w procesach samoregulacji. Higgins mocno akcentuje regulacyjną funkcję samowiedzy, odróżniając ją od funkcji opisowej, na której koncentrowało się wiele

1 Adres do korespondencji: ul. Karłowicza 9/20, 62-510 Konin, e-mail: wabak@poczta.wp.pl

WACŁAW BAK

wcześniejszych teorii Ja. Samowiedza w swojej funkcji opisowej może być określana za pomocą terminu „samoopis”, aby natomiast uwypuklić funkcję, jaką pełni ona w procesach samoregulacji, autor wprowadza termin „samozrozumienie” (*the „self-digest”*) (Higgins, 1996). Samoopis koncentruje się na przekonaniach jednostki na swój temat, stanowiących odpowiedź na pytanie „jaki jestem?” lub polecenie „opowiedz mi o sobie”.

W przeciwieństwie do tego, samozrozumienie koncentruje się na pytaniu „jakie są moje relacje do otaczającej mnie rzeczywistości” lub też „jaki jest świat w relacji do mnie”. Samoopis jest zbiorem izolowanych i pozbawionych kontekstu faktów lub cech. Samozrozumienie ujmuje relacje Ja do innych osób i świata, do własnej aktywności w świecie oraz konsekwencje tych relacji dla procesów samoregulacji. Samoopis sformułowany jest często w formie kategorierycznych sądów sugerujących, że jednostka taka właśnie jest, choć bardziej precyzyjnie powinien być określany mianem potencjalnego samoopisu, ponieważ jego treść istotnie zmienia się w czasie w zależności od tego, jaki zbiór przekonań na swój temat jest dla jednostki w danym momencie najbardziej dostępny (*accessible*, por. *knowledge accessibility*: Higgins, 1990). Samozrozumienie jest natomiast – z samej swej istoty – w większym stopniu związane z kontekstem sytuacyjnym, przez co jego użyteczność w procesach samoregulacji, które zawsze przebiegają w konkretnej sytuacji, jest większa.

Tradycyjne, opisowe rozumienie samowiedzy często odwołuje się do pojęcia koncepcji lub obrazu siebie. W takim ujęciu treść Ja – treść koncepcji siebie – tworzona jest zgodnie z zasadami obiektywnej kategoryzacji, co oznacza, że podmiot, dokonując samoopisu, zwraca uwagę na te cechy swojej osoby, które wyróżniają go spośród innych osób, tzw. cechy dystynktywne – wyróżniające (*distinctive self-attributes*) (por. Koziński, 1981, s. 75).

W przeciwieństwie do tego Higgins twierdzi, że kryterium włączania danej cechy do Ja jest nie tyle jej dystynktywność, ile funkcjonalność-użyteczność w procesach samoregulacji. Oznacza to, że elementem składowym Ja będą tylko te cechy dystynktywne, które pełnią funkcje regulacyjne. Co więcej, również cechy niedystynktywne (nie wyróżniające podmiotu wśród innych obiektów) mogą tworzyć Ja, jeśli pełnią funkcje regulacyjne. Podmiot może charakteryzować się wieloma różnymi cechami, które mogą być elementem potencjalnego samoopisu. Część z nich może jednak nie mieć dla niego większego znaczenia (przynajmniej w tym kontekście sytuacyjnym, w jakim funkcjonuje w danym momencie czasu) i dlatego nie będą one żywym elementem Ja, niezależnie od tego, czy potrafi użyć ich do samoopisu, kiedy zostanie o to wprost zapytany. Dla przykładu, mężczyzna zapytany o swoje zdolności kulinarne może powiedzieć o sobie, że jest całkiem dobrym kucharzem (lub wręcz przeciwnie, że zupełnie nie potrafi gotować), ale cecha ta będzie elementem Ja tylko wtedy, kiedy zaangażowanie w czynność gotowania będzie dla tego mężczyzny doświadczeniem osobiście znaczącym (Higgins, 1996, s. 1069). Podsumowując, samozrozumienie (*the self digest*) jest terminem wprowadzonym przez Higginsa dla podkreślenia funkcjonalnego aspektu samowiedzy. Samozrozumienie jest strukturą poznawczą ujmującą zmienne uwarunkowane sytuacyjnie, relacje między jednostką i światem, których treść ma kluczowe znaczenie w procesach samoregulacji. Higgins nie neguje przez to opisowej strony samowiedzy, postuluje jedynie przesunięcie akcentu na jej stronę regulacyjną, gdyż ta – jego zdaniem – lepiej tłumaczy naturę Ja oraz dynamikę procesów zachodzących w jego obrębie.

TEORIA ROZBIEŻNOŚCI JA

Zainteresowania Higginsa wykraczają daleko poza samą poznawczą stronę Ja. Przedstawione wyżej poglądy autora dotyczące natury Ja jako struktury poznawczej stanowią tło ułatwiające zrozumienie jego najważniejszej teorii – opublikowanej pod koniec lat osiemdziesiątych – teorii rozbieżności Ja (*self-discrepancy theory*), która opisuje relacje, jakie zachodzą między poznawczymi i emocjonalno-motywacyjnymi aspektami Ja (*a theory relating self and affect*) (Higgins, 1987).

Miejsce teorii Higginsa wśród innych teorii self

Samo badanie związku między wiedzą o sobie i emocjami nie jest oryginalnym pomysłem Higginsa. Zajmował się tym już pionier problematyki Ja – William James – i wielu późniejszych autorów. Wartość koncepcji Higginsa polega głównie na nowatorskim podejściu do wielu szczegółowych kwestii, pokazujących problem z nowej perspektywy, a także tłumaczących funkcjonowanie Ja w bardziej całościowy sposób.

Wszystkie teorie ujmujące związek między samowiedzą i emocjami łączy ogólna teza, że niespójności w wiedzy o sobie (*incompatible self-beliefs*) są źródłem trudności emocjonalnych. Można wyróżnić trzy grupy teorii w zależności od akcentowanego typu niespójności (Higgins, 1987, s. 332):

- (1) niespójność między przypisywanymi sobie cechami (subiektywnym obrazem siebie) i napływającymi informacjami dotyczącymi zachowania mającego związek z tymi cechami (informacje te mogą pochodzić bądź od samego podmiotu, bądź od innych osób): Aronson (1969), Wicklund i Gollwitzer (1982), Swann (1983);
- (2) wewnętrzna sprzeczność między poszczególnymi elementami koncepcji siebie, zagrażająca jej spójności i integracji: Allport (1955), Brim (1976), Epstein (1973), Harter (1986), Lecky (1961), Morse i Gergen (1970),

E. TORY HIGGINSA TEORIA ROZBIEŻNOŚCI JA

Rogers (1961), Snygg i Combs (1949);

(3) rozbieżność między koncepcją siebie i różnego rodzaju standardami ewaluatywnymi Ja: Adler (1964), Cantor i Kihlstrom (1986), Cooley (1902/1964), Duval i Wicklund (1972), Freud (1923/1961), Horney (1993), James (1890/1948), Markus i Nurius (1987), Scheier i Carver (1983), Sullivan (1953).

Teorie z pierwszej i drugiej grupy zwracają uwagę na relacje zachodzące między różnymi aspektami aktualnego stanu Ja. Teorie z grupy trzeciej podkreślają dodatkowo znaczenie standardów ewaluatywnych, niezależnych od Ja aktualnego. Teorie te mówią, że rozbieżność między przypisywanymi sobie cechami (koncepcją siebie) lub obserwowanym własnym zachowaniem a zaktualizowanymi w danym momencie standardami, aspiracjami czy wartościami jest źródłem przykrych stanów emocjonalnych. Teoria rozbieżności Ja Higginsa mocno podkreśla ewaluatywny aspekt Ja (*self-evaluative aspect of the self*), dlatego przez samego autora zaliczana jest do tej grupy teorii. Oprócz elementów wspólnych można jednak wymienić cechy wyróżniające koncepcję Higginsa wśród propozycji autorów wymienionych w trzeciej grupie. Specyficznymi cechami teorii Higginsa są:

(1)oryginalny model struktury Ja:

a)w aspekcie przedmiotowym autor rozróżnia trzy zakresy Ja (*domains of the self*): Ja realne (aktualne), Ja idealne, Ja powinnościowe,

b)w aspekcie podmiotowym – dwie perspektywy, „punkty widzenia” (*standpoints on the self*), z których formułowane są sądy na temat Ja: perspektywa własna podmiotu oraz perspektywa osób znaczących,

(2)rozróżnienie obecności (*availability*) i dostępności (*accessibility*) jako cech samowiedzy wpływających na funkcjonowanie Ja;

(3)opis specyficznych relacji zachodzących między poznawczymi i afektywnymi aspektami Ja.

Struktura systemu Ja

Samowiedza jest w teorii Higginsa złożoną strukturą poznawczą, która na najwyższym, najbardziej ogólnym poziomie może zostać określona mianem systemu Ja. System Ja jest strukturą całościową, pełniącą kluczowe funkcje w procesach samoregulacji. Poszczególne elementy składowe systemu Ja nazywane są stanami Ja (*self-state representations*). Każdy ze stanów Ja opisywany jest na dwóch wymiarach: przedmiotowym i podmiotowym.

Wymiar przedmiotowy odnosi się do treści tworzących dany stan Ja i przyjmuje trzy wartości: Ja realne (aktualne) (*the actual self*), Ja idealne (*the ideal self*) i Ja powinnościowe (*the ought self*). Treścią Ja realnego są reprezentacje poznawcze cech, którymi osoba aktualnie się charakteryzuje. Treścią Ja idealnego są reprezentacje poznawcze cech, którymi osoba chciałaby się charakteryzować, które wiążą się z nadziejami, aspiracjami lub życzeniami odnośnie do własnej osoby. Na Ja powinnościowe składają się reprezentacje poznawcze cech, którymi osoba powinna się charakteryzować, gdyż wiąże się to z jej poczuciem obowiązku, zobligowania i odpowiedzialności.

Drugi wymiar – podmiotowy – dotyczy perspektywy, z jakiej jednostka określa treść danego stanu Ja. Jest to punkt widzenia, z którego patrzy na siebie (*standpoint on the self*). Autor wyróżnia tu dwie możliwości. Pierwszą określa jako własny punkt widzenia (*own standpoint*), gdyż dotyczy własnych, osobistych wyobrażeń i przekonań osoby na swój temat. Drugą perspektywą jest punkt widzenia innych osób (*other standpoint*) – wyobrażenia jednostki na temat tego, jak jest postrzegana i oceniana przez innych, zwłaszcza tzw. znaczących innych (*significant others*): rodziców, rodzeństwo, współmałżonka, bliskiego przyjaciela itp. Należy podkreślić, że ten aspekt Ja nie dotyczy rzeczywistych przekonań i ocen owych osób, a jedynie wyobrażeń jednostki o tym, jak jest postrzegana i oceniana, wyobrażeń, które mogą, ale nie muszą pokrywać się z prawdą. W procesach samoregulacji większą rolę odgrywają subiektywne przekonania jednostki niż obiektywna prawda. Tak więc treść danego stanu Ja w każdym przypadku jest formułowana przez samą osobę, do której się odnosi, a różnica może dotyczyć perspektywy, z jakiej dokonuje ona samoopisu (Higgins, 1996, s. 1071).

Biorąc pod uwagę możliwe kombinacje trzech wartości pierwszego wymiaru i dwóch wartości drugiego, system Ja każdej osoby może składać się z sześciu stanów Ja (Higgins, 1990, s. 312):

(1) Ja realne formułowane z własnej perspektywy (*actual/own*) – reprezentacja poznawcza cech, które – zgodnie z własnym przekonaniem osoby – ją charakteryzują.

(2) Ja realne formułowane z perspektywy osób znaczących (*actual/other*) – reprezentacja poznawcza cech, które – zgodnie z przekonaniem jednostki – inni jej przypisują.

(3) Ja idealne formułowane z własnej perspektywy (*ideal/own*) – reprezentacja poznawcza cech, którymi osoba – zgodnie ze swoimi własnymi nadziejami, aspiracjami i pragnieniami – chciałaby się charakteryzować.

(4) Ja idealne formułowane z perspektywy osób znaczących (*ideal/other*) – reprezentacja poznawcza cech, o których osoba jest przekonana, że inni chcieliby, aby się nimi charakteryzowała, a owo „chcieliby” wiąże się z rzekomymi nadziejami, aspiracjami i pragnieniami osób znaczących w stosunku do niej.

(5) Ja powinnościowe formułowane z własnej perspektywy (*ought/own*) – reprezentacja poznawcza cech, którymi osoba – zgodnie z własnym przekonaniem – powinna się charakteryzować, co wiąże się z poczuciem

WACŁAW BAK

odpowiedzialności, obowiązku i zobligowania do czegoś.

(6) Ja powinnościowe formułowane z perspektywy osób znaczących (*ought/other*) – reprezentacja poznawcza cech, których posiadanie wiąże się – zgodnie z przekonaniem osoby – z odpowiedzialnością, poczuciem obowiązku i zobligowania, nałożonymi na nią przez innych.

Pierwsze dwa elementy tak opisanej struktury Ja (Ja realne formułowane zarówno z własnej perspektywy, jak i z perspektywy osób znaczących) tworzą to, co w innych teoriach jest nazywane koncepcją lub obrazem siebie (*self-concept*). Pozostałe cztery stany Ja nazwane zostały przez Higginsa *self-guides*, co można przetłumaczyć jako standardy Ja lub – dokładniej – ukierunkowania Ja (Kofta, Doliński, 2000, s. 575). Pełnią one ważną rolę jako punkt odniesienia do samooceny oraz czynnik pośredniczący w procesach motywacyjnych. We wcześniejszych teoriach ten element struktury Ja był opisywany jako „ja idealne” – w koncepcjach fenomenologicznych (por. Rogers – za: Hall, Lindzey, 1994) – czy standardy osobiste – w ujęciu Kozielskiego (1981). Należy także podkreślić, że nie każda osoba musi mieć rozwinięte wszystkie stany Ja, a poszczególne stany pełnią u różnych osób różnie ważną rolę.

System Ja jest strukturą relacyjną, co oznacza, że jego funkcjonowanie zależy nie tyle od treści poszczególnych stanów Ja, ile od relacji, jakie zachodzą między nimi. Relacje te są ujmowane przez Higginsa za pomocą pojęcia rozbieżności (*discrepancy*). Pojęcie to opisuje różnicę (odległość) między dwoma stanami Ja, którą daje się wyrazić ilościowo na kontinuum od małej do dużej rozbieżności. Mała rozbieżność (zgodność) oznacza relację podobieństwa, w której treść dwóch porównywanych stanów Ja w dużym stopniu się pokrywa – cechy składające się na opis tych stanów Ja są bardzo podobne. Natomiast o dużej rozbieżności mówimy wtedy, kiedy treść dwóch porównywanych stanów Ja jest sprzeczna bądź bardzo różna – cechy składające się na opis tych stanów są przeciwstawne lub zupełnie z sobą niezwiązane.

Biorąc pod uwagę wszystkie możliwe porównania w ramach 6-elementowego systemu Ja, można wyróżnić 15 możliwych rozbieżności między dwoma stanami Ja, choć oczywiście nie wszystkie u każdej osoby są jednakowo ważne, a niektóre pod względem funkcjonalnym mogą praktycznie nie istnieć.

Obecność (*availability*) vs. dostępność (*accessibility*)

Jak wspomniano wcześniej, system Ja jest w teorii Higginsa strukturą poznawczą, systemem przekonań jednostki na własny temat skategoryzowanych i funkcjonujących zgodnie z ogólnymi regułami dotyczącymi całej wiedzy zmagazynowanej w jej systemie poznawczym. Opisując funkcjonowanie systemu Ja, Higgins zwraca szczególną uwagę na dwie cechy konstruktorów poznawczych: obecność (*availability*) oraz dostępność (*accessibility*). Każda z tych cech w różny sposób decyduje o użyteczności danego konstruktów w procesach samoregulacji (Higgins, 1987, s. 323).

Obecność konstruktów poznawczych oznacza prosty fakt jego występowania lub braku w systemie poznawczym jednostki. Cecha ta decyduje o potencjalnej możliwości wykorzystania danego konstruktów w procesach poznawczych, a różnice między jednostkami sprowadzają się do różnic w zasobach pamięci długotrwałej. Z kolei dostępność jest cechą konstruktów poznawczych w większym stopniu związaną z czynnikami emocjonalno-motywacyjnymi. Higgins nawiązuje tu do koncepcji Brunera, który jest autorem pojęcia dostępności poznawczej. Bruner definiuje dostępność kategorii poznawczej jako: „łatwość lub szybkość, z jaką dany bodziec jest kodowany w terminach danej kategorii, w zależności od zmieniających się warunków” (za: Higgins, 1990, s. 304). Autor wymienia dwa typy warunków wpływających na dostępność: oczekiwania (subiektywnie szacowane prawdopodobieństwo) oraz uwarunkowana określonymi potrzebami i celami motywacja. Higgins (1990, s. 305) definiuje dostępność jako łatwość, z jaką obecny (*available*) w systemie poznawczym konstrukt może być użyty w procesach poznawczych. Jako dostępną określamy tę „część naszej wiedzy, która «tu i teraz» zarządza przetwarzaniem informacji i działaniem, natomiast reszta wiedzy jest po prostu «niema», nie wywiera żadnego widocznego wpływu na myślenie, uczucia i działanie” (Kofta, Doliński, 2000, s. 566). Dostępność wpływa na uwagę, kategoryzację i interpretację nowych informacji, ocenę, decyzje i kontrolę działania (tamże). Jest to cecha konstruktów poznawczych bardziej zmienna w aspekcie czasowym niż opisywana wcześniej obecność. Higgins mówi tu o dwóch typach dostępności:

(1) Dostępność czasowa (*momentary accessibility*) – silnie uwarunkowana sytuacyjnie, w związku z czym jej zmienność jest duża – zależy od aktualnych oczekiwań i motywacji, czasu, jaki upłynął od ostatniej aktywacji danej struktury, częstotliwości, z jaką była ona ostatnio aktywowana, czy też możliwości zastosowania (*applicability*) w danej sytuacji. Czasową dostępność można zwiększać np. poprzez specyficzne techniki aktywacyjne (*contextual priming*).

(2) Dostępność chroniczna (*chronic accessibility*) – w swojej charakterystyce bliższa jest cesze osobowości; jest to bardziej trwała dyspozycja lub „wyczulenie” jednostki na określoną strukturę poznawczą. Struktury, które są często aktywowane (dostępność czasowa), stają się chronicznie dostępne; łatwo ulegają aktywacji w szerszym zakresie mniej specyficznych sytuacji, są w swego rodzaju stałym „pogotowiu poznawczym” (Higgins, 1990, s. 304).

E. TORY HIGGINSA TEORIA ROZBIEŻNOŚCI JA

Tak zdefiniowane obecność i dostępność schematów poznawczych są przez Higginsa wykorzystywane do opisu zarówno poszczególnych stanów Ja, jak i zachodzących między nimi rozbieżności. W odniesieniu do tych drugich, obecność (*availability*) danej rozbieżności sprowadza się w zasadzie do jej obiektywnie określonej wielkości (duża vs mała rozbieżność) i daje się wyrazić liczbowo za pomocą odpowiednio zoperacjonalizowanej miary odległości między dwoma stanami Ja. Okazuje się jednak, że dwie tak samo duże rozbieżności w obrębie systemu Ja danej osoby mogą wywierać różnie silny wpływ na procesy samoregulacji. Zróżnicowanie to jest przez Higginsa ujmowane za pomocą pojęcia dostępności (*accessibility*), które rozumie jako czasową lub chroniczną aktywność funkcjonalną danej rozbieżności.

Konsekwencje emocjonalne określonych rozbieżności w systemie Ja

Istotą koncepcji Higginsa jest opis relacji zachodzących między poznawczą i afektywną stroną systemu Ja. Autor formułuje tu trzy szczegółowe cele teorii rozbieżności Ja:

(1) Rozróżnienie typów przykrych emocji, jakie mogą doświadczać osoby utrzymujące niespójne przekonania na własny temat.

(2) Powiązanie tendencji do doświadczenia określonego typu emocji z określonymi niespójnościami (rozbieżnościami) w systemie przekonań na własny temat.

(3) Określenie roli obecności i dostępności danej rozbieżności jako czynników wpływających na prawdopodobieństwo doświadczenia przez osobę związanych z tą rozbieżnością emocji (Higgins, 1987, s. 319). Aby osiągnąć powyższe cele, Higgins porządkuje na wstępie stany emocjonalne mogące pojawiać się jako konsekwencja niespójności w systemie poznawczym. Analizując obszerną literaturę przedmiotu, Higgins (1987, s. 319) dochodzi do wniosku, że ogromną różnorodność stanów emocjonalnych związanych z niespójnościami w obrębie samowiedzy można usystematyzować poprzez rozróżnienie dwóch grup emocji:

(1) Na pierwszą grupę składają się takie doświadczenia, jak smutek, przygnębienie, strapienie, zniechęcenie, niezadowolenie, żal, poczucie nieszczęścia, przykrości, frustracja. Wszystkie te stany Higgins określa mianem *dejected-related emotions*, a w niniejszym artykule są one nazywane **emocjami depresyjnymi** (przymiotnik „depresyjny” nie ma tu znaczenia klinicznego, a jest używany w znaczeniu potocznym – jako ogólne określenie nastroju depresyjnego, któremu mogą towarzyszyć wyżej wymienione emocje).

(2) Drugą grupę tworzą takie emocje, jak lęk, napięcie, niepokój, strach, obawa, poczucie winy, zatroskanie, zmartwienie. Higgins określa je *agitation-related emotions*, co jest tłumaczone w tym artykule jako **emocje lękowe**.

Prawdopodobieństwo doświadczenia w danym momencie określonych emocji związane jest z typem negatywnej sytuacji psychologicznej, w jakiej znajduje się osoba. Rozróżnia się tu dwa typy takich sytuacji:

(1) Brak stanu pozytywnego – osoba aktualnie doświadcza lub spodziewa się doświadczać w przyszłości braku czegoś, co ocenia jako pozytywne, dobre, atrakcyjne, np. niemożność osiągnięcia pożądanego celu, utrata czegoś wartościowego. W takich sytuacjach częściej pojawiają się emocje depresyjne (*dejected-related emotions*).

(2) Obecność stanu negatywnego – osoba doświadcza aktualnie lub spodziewa się doświadczać w przyszłości stanów, które są dla niej negatywne, nieprzyjemne, przykre, niepożądane, np. bycie ukaranym lub skrytykowanym przez ważną osobę. W takich sytuacjach jest bardziej prawdopodobne, że pojawią się emocje lękowe (*agitation-related emotions*)

Określony układ rozbieżności w systemie Ja może być przez podmiot doświadczany w bardzo podobny sposób, tak jak któraś z powyższych sytuacji, i w konsekwencji mogą pojawić się charakterystyczne dla niej emocje. Higgins (1987, s. 322) spośród piętnastu możliwych za najważniejsze uważa rozbieżności między Ja realnym, formułowanym z własnej perspektywy, a każdym z czterech ukierunkowań Ja. Każdej z tak określonych rozbieżności przypisuje odrębny wzorec negatywnych doświadczeń emocjonalnych:

(1) Rozbieżność z Ja idealnym formułowanym z własnej perspektywy prowadzi do sytuacji, w jakiej stan aktualny jest odległy od stanu idealnego, jaki osoba chciałaby osiągnąć, co odpowiada ogólnej sytuacji braku stanu pozytywnego (niespełnienie własnych nadziei i aspiracji), dlatego osoba będzie skłonna doświadczać emocji depresyjnych, a dokładniej rozczarowania i niezadowolenia; może się także pojawić frustracja wynikająca z niezaspokojonych potrzeb.

(2) Rozbieżność z Ja idealnym formułowanym z perspektywy osób znaczących – jednostka jest przekonana, że nie spełnia nadziei, pragnień i idealistycznych oczekiwań ważnych dla siebie osób. Jest to więc znowu sytuacja braku stanu pozytywnego, z towarzyszącą jej podatnością na doświadczenie emocji depresyjnych, tym razem jednak będą to raczej uczucia wstydu, zakłopotania, zażenowania i przygnębienia, a także zmartwienie z powodu utraty uznania i podziwu innych.

(3) Rozbieżność z Ja powinnościowym formułowanym z perspektywy osób znaczących dotyczy niespełnienia lub pogwałcenia powinności i obowiązku, jaki – w przekonaniu jednostki – inni na nią nakładają, czego konsekwencją mogą być określone sankcje. Taka charakterystyka odpowiada ogólnej sytuacji obecności stanu negatywnego (oczekiwanie kary), który łączy się z wrażliwością na przeżywanie emocji lękowych. W tym

konkretnym przypadku będzie to strach, lęk i poczucie zagrożenia, a jako pochodna może pojawić się uraza i złość w stosunku do innych.

(4) Rozbieżność z Ja powinnościowym formułowanym z własnej perspektywy – osoba ma poczucie, że nie spełnia swoich własnych, zinterioryzowanych standardów powinnościowych, co może zaowocować chęcią samoukarania. Mamy więc znowu generalną sytuację obecności stanu negatywnego i wynikającą z niej podatność na doświadczanie emocji z drugiej grupy, które tym razem ujawnią się w formie poczucia winy, pogardy w stosunku do siebie i zakłopotania, z czym może się również łączyć poczucie niskiej wartości i słabości moralnej. Sprowadzając scharakteryzowane wyżej zależności do bardziej ogólnych wniosków można powiedzieć, że rozbieżność między realną i idealną koncepcją siebie (idealnymi ukierunkowaniami Ja, formułowanymi zarówno z własnej perspektywy, jak i z perspektywy osób znaczących) wywołuje stany emocjonalne z pierwszej grupy, określone jako emocje depresyjne: przygnębienie, strapienie, smutek, zniechęcenie, niezadowolenie itp., natomiast zgodność tych dwóch koncepcji łączy się z pogodnym nastrojem, poczuciem usatysfakcjonowania i zadowolenia. Z kolei rozbieżność między realną i powinnościową koncepcją siebie (powinnościowym ukierunkowaniem Ja) łączy się z podatnością na doświadczanie emocji lękowych: napięcie, lęk, strach, obawa, poczucie winy itp., a sytuacja przeciwna, czyli zgodność stanu aktualnego z powinnościami, prowadzi do poczucia wewnętrznego spokoju, wyciszenia i zrelaksowania (Higgins, 1996, s. 1066; Higgins, Shah, Friedman, 1997, s. 516).

Oprócz opisanych wyżej czterech najważniejszych rozbieżności warto wspomnieć o sytuacji, gdy osoba doświadcza rozbieżności nie między Ja realnym i którymś z ukierunkowań Ja, lecz między dwoma niezależnymi ukierunkowaniami, konkurującymi w danym momencie o udział w procesach regulacji zachowania lub samooceny. Duża rozbieżność między Ja idealnym i Ja powinnościowym, przy jednoczesnej dużej sile obydwu tych standardów, prowadzi na poziomie afektywnym do poczucia niepewności, zagubienia i zmieszania (*feeling of confusion*) (Moretti, Higgins, 1990a). Rozbieżność ta może także wiązać się z tendencją do powstrzymywania i tłumienia pewnych potrzeb i impulsów („powiniennem robić coś innego niż to, czego bym naprawdę chciał” lub „nie powiniennem robić tego, na co mam ochotę”), co może być źródłem problemów somatycznych (Higgins, Klein, Strauman, 1985, s. 70).

Pewne konsekwencje emocjonalne mogą także wiązać się z rozbieżnością między własną perspektywą (*own standpoint*) i perspektywą osób znaczących (*other standpoint*) na dany stan Ja (aspekt podmiotowy). Przykładem może tu być niespójność w obrębie samego Ja realnego – rozbieżność między tym, jak podmiot sam siebie postrzega i jakie ma wyobrażenie, a tym, jak jest oceniany przez innych (*actual/own – actual/other*). Rozbieżność ta odzwierciedla sytuację kryzysu tożsamości (por. Erikson, 1997), który na poziomie emocjonalno-motywacyjnym wiąże się z niezdecydowaniem (*indecision*) i zależnością (*dependency*) (Higgins, Klein, Strauman, 1985, s. 70).

Higgins (tamże, s. 73) sugeruje także, że rozbieżność między Ja realnym i którymś z ukierunkowań Ja będzie miała silniejsze negatywne konsekwencje emocjonalne, jeśli ukierunkowanie jest formułowane z perspektywy osób znaczących (*other standpoint*), niż jeśli pochodziłoby od samego podmiotu (*own standpoint*), ponieważ ma on prawdopodobnie mniejsze poczucie kontroli nad standardami pochodzącymi od innych niż tymi, których sam jest autorem.

Jak wspomniano wcześniej, teoria rozbieżności Ja uwzględnia także różnicę między obecnością i dostępnością danego standardu (ukierunkowania Ja) oraz ich odmienny wpływ na prawdopodobieństwo doświadczania przez podmiot określonych emocji (Higgins, 1987, s. 324, 328). Obecność rozbieżności jest cechą, która decyduje o tym, czy podmiot może być narażony na doświadczanie określonych emocjonalnych konsekwencji niespójności w systemie Ja. Im większa jest dana rozbieżność między dwoma stanami Ja, tym intensywniej osoba doświadcza związanych z nią emocji. Jeżeli w systemie Ja występuje więcej niż jedna rozbieżność, osoba intensywniej doświadcza tych emocji, które są związane z większą rozbieżnością. Tak opisane wielkości są rozumiane jako wielkości potencjalne, tzn. że są potencjalnie obecne w systemie Ja jednostki, dzięki temu, że tworzące je elementy poznawcze są obecne w zasobach pamięci długotrwałej. Cecha ta (obecność) dostarcza więc istotnych informacji potrzebnych do zrozumienia potencjalnego funkcjonowania systemu Ja, nie tłumaczy jednak w pełni doświadczeń jednostki w określonym momencie czasu i w określonej sytuacji, które stają się lepiej zrozumiałe dzięki pojęciu dostępności. Różnice w tym, która z potencjalnie obecnych rozbieżności jest czasowo najbardziej dostępna (aktywna), są odpowiedzialne za zmiany w stanie emocjonalnym jednostki. Im większa dostępność danej rozbieżności, tym większe prawdopodobieństwo, że osoba doświadczając będzie związanych z nią emocji. Jeśli jednostka posiada więcej niż jeden rodzaj rozbieżności w systemie Ja, najbardziej prawdopodobne jest, że w danym momencie doświadczając będzie tych emocji, które wiążą się z czasowo najbardziej dostępną rozbieżnością.

Opisane prawidłowości dotyczą przede wszystkim tzw. czasowej dostępności. Jak jednak wspomniano wcześniej, dostępność może także przybrać formę bardziej trwałej dyspozycji, którą określamy mianem chronicznej dostępności (*chronic accessibility*). Chroniczna dostępność tworzy względnie trwałe wzorce kognitywno-

E. TORY HIGGINSA TEORIA ROZBIEŻNOŚCI JA

emocjonalne, które przejawiają się w większej łatwości uaktywniania się określonej rozbieżności i związanych z nią emocji. Wpływa także na percepcję sytuacji społecznej, pamięć, wybór określonych strategii behawioralnych, sposobów osiągania celu itp. (Higgins, 1990, s. 305). Tak rozumiana dostępność danego elementu struktury Ja może być podstawą określania różnic indywidualnych. Na najbardziej podstawowym poziomie można tu mówić o różnicach w aktywności jednego z dwóch typów ukierunkowań Ja: idealnego lub powinnościowego. Badania Higginsa (np. Higgins i in. 1994; Higgins, Shah, Friedman, 1997) pokazują, że takie różnice rzeczywiście są, mogą być względnie trwałe i w istotny sposób wpływają na procesy samoregulacji. Osoby, które w swoim systemie Ja mają silniej rozwinięte Ja idealne niż Ja powinnościowe, są w swoisty sposób „zorientowane” na standardy idealne, w związku z czym częściej i silniej doświadczają rozbieżności między tym, jakie są i jakie chciałyby być, w konsekwencji czego są bardziej uwarażliwione na przeżywanie emocji depresyjnych. Analogicznie osoby, w których systemie Ja silniej rozwinięte jest Ja powinnościowe, są „zorientowane” na standardy powinnościowe – częściej i silniej doświadczają rozbieżności między tym, jakie są i jakie powinny być, przez co są bardziej uwarażliwione na emocje lękowe. Różnice te sprawiają, że niezależnie od obiektywnego znaczenia negatywnej sytuacji psychologicznej różne osoby mogą doświadczać różnych emocji. W takiej samej sytuacji zewnętrznej osoba „zorientowana idealistycznie” może odczuwać smutek, przygnębienie czy niezadowolenie, podczas gdy osoba „zorientowana powinnościowo” będzie doświadczać raczej lęku, niepokoju lub poczucia winy. Ten sam problem pierwsza osoba może rozwiązywać, wykorzystując strategię typu dążenie, druga wybierze raczej strategię typu unikanie (Higgins, 1994). Osoby te posługują się także odmiennym kryterium w ocenie sytuacji. Osoba zorientowana idealistycznie, oceniając sytuację i reagując na nią emocjonalnie, jest bardziej wyczulona na pozytywne aspekty tej sytuacji – ich obecność i brak. Natomiast osoba zorientowana powinnościowo jest bardziej wyczulona na obecność i brak negatywnych aspektów sytuacji. Dla przykładu, w relacji z bliską osobą jednostka z silnym Ja idealnym może być szczególnie wyczulona na sygnały ze strony tej osoby świadczące o jej zainteresowaniu bądź braku zainteresowania (obojętności), pierwsze doświadczając pozytywnie (np. radość, zadowolenie), drugie negatywnie (np. smutek, przygnębienie). W podobnej sytuacji jednostka z silnym Ja powinnościowym będzie wyczulona na krytykę lub jej brak, pierwsze doświadczając negatywnie (np. lęk, niepokoje), drugie – pozytywnie (np. spokój, niski poziom napięcia) (Higgins, Tykocinski, 1992, s. 528).

ROZWÓJ ROZBIEŻNOŚCI JA

Prawidłowości opisane w teorii rozbieżności Ja dotyczą funkcjonowania systemu Ja u osoby dorosłej, jednak o tym, jak procesy te przebiegają w danym indywidualnym przypadku (która z rozbieżności jest szczególnie ważna w procesach samoregulacji u danej osoby, które elementy struktury Ja są obecne, a które chronicznie dostępne w systemie Ja), decyduje przebieg rozwoju osoby od najwcześniejszych lat jej życia. Higgins poświęca sporo miejsca w swoich pracach rozwojowemu aspektowi teorii rozbieżności Ja (Higgins, 1996; Moretti, Higgins, 1990a). Ze względu na ograniczoną objętość niniejszego artykułu problem ten jest tu przedstawiony skrótowo. Proces rozwoju rozbieżności Ja i przekonań na temat konsekwencji niespełniania określonych standardów jest, zdaniem Higginsa, uwarunkowany przez: (1) **czynnik poznawczy** – rozwój zdolności dziecka do tworzenia kompleksowych reprezentacji poznawczych; (2) **czynnik wychowawczy** – typ preferowanych przez rodziców metod socjalizacji (Moretti, Higgins, 1990a, s. 293).

Czynnik poznawczy

Aby system Ja mógł pełnić swoje funkcje regulacyjne, osoba musi być zdolna do tworzenia złożonych reprezentacji poznawczych, ujmujących relacje między własnym zachowaniem, reakcjami innych osób, doświadczanym stanem emocjonalnym itp. Rozwój tych zdolności jest uzależniony od przebiegu ogólnego rozwoju poznawczego dziecka, w opisie którego Higgins odwołuje się do inspirowanych pracami Piageta analiz Case (za: Moretti, Higgins, 1990a). Zgodnie z tym ujęciem, dziecko od urodzenia do adolescencji przechodzi przez pięć poziomów (stadiów) rozwoju poznawczego. Rozwój przebiega od procesów prostych do coraz bardziej złożonych oraz od struktur konkretnych do coraz bardziej ogólnych:

Poziom 1: od urodzenia do ok. 18. miesiąca życia – umiejętność doświadczania pozytywnych i negatywnych stanów emocjonalnych oraz rozpoznawania pozytywnych i negatywnych cech środowiska.

Poziom 2: między 18. miesiącem a 2. rokiem życia rozwija się zdolność reprezentacji symbolicznej oraz umiejętność ujmowania dwukierunkowych relacji między obiektami, np. między sobą lub swoim zachowaniem a reakcją innej osoby.

Poziom 3: między 4. a 6. rokiem życia pojawia się zdolność do zmiany perspektywy poznawczej z własnej na cudzą, wnioskowania na temat punktu widzenia innej osoby – postrzegania siebie oczami innych osób.

Dodatkowo dziecko zaczyna postrzegać pewne relatywnie stałe wzorce w swoim zachowaniu, które stają się bazą

WACŁAW BAK

do formowania samoopisu (zręby koncepcji siebie), złożonego z konkretnych behawioralnych cech (*traitlike descriptions*), np. „jestem dobry w sporcie”.

Poziom 4: między 9. a 11. rokiem życia dziecko rozwija zdolność do formułowania sądów bazujących na jednoczesnym uwzględnieniu dwóch niezależnych wymiarów, dzięki czemu jest zdolne zauważyć zmiany w swoim zachowaniu w zależności od sytuacji oraz wraz z upływem czasu. W konsekwencji tych zmian zaczyna w samoopisie zastępować cechy czysto behawioralne cechami abstrakcyjnymi, formułowanymi jako bardziej ogólne cechy charakteru i zdolności, jakimi się charakteryzuje.

Poziom 5: między 13. a 16. rokiem życia pojawia się zdolność jednoczesnego poznawczego ujmowania tego samego obiektu z kilku niezależnych perspektyw, w konsekwencji czego reprezentacje poznawcze Ja zarówno z własnej, jak i z cudzej perspektywy zawierają zbiór ściśle powiązanych informacji odnośnie do typu osobowości i tożsamości. Adolescent potrafi jednocześnie ujmować relacje między realną koncepcją siebie a poszczególnymi ukierunkowaniami Ja, jak również wzajemne relacje różnych ukierunkowań Ja do siebie.

Czynnik wychowawczy

Rozwijające się struktury poznawcze wypełniają się zróżnicowaną treścią w zależności od kontekstu społecznego, w jakim wzrasta dziecko. W przypadku struktur poznawczych skupionych wokół Ja kluczowe znaczenie mają relacje między dzieckiem i rodzicami (lub innymi osobami zajmującymi się wychowaniem), a dokładnie – między zachowaniem dziecka i reakcjami rodziców. Jakość tych relacji jest w dużej mierze uzależniona od stylu wychowawczego preferowanego przez rodziców. Orientacja wychowawcza może – zdaniem Higginsa (Moretti, Higgins, 1990a, s. 301) – wpłynąć na to, jaki typ ukierunkowania Ja zostanie przez dziecko przyjęty i utrwalony oraz która z rozbieżności będzie obecna i dostępna w jego systemie Ja. Autor twierdzi, że styl wychowawczy rodziców wpływający na rozwój Ja zależy od dwóch czynników:

(1) Koncentracji na zgodności vs rozbieżności zachowania i cech dziecka ze standardami utrzymywanymi przez rodziców – rodzice mogą być zorientowani w kierunku łatwiejszego identyfikowania i reagowania na te cechy dziecka, które potwierdzają ich powinnościowy bądź idealny obraz dziecka (ignorując jednocześnie cechy niezgodne z tym obrazem), bądź też na te cechy, które są niezgodne – rozbieżne z ich idealnym lub powinnościowym obrazem dziecka (ignorując jednocześnie cechy zgodne).

(2) Koncentracji na pozytywnych vs. negatywnych cechach dziecka – rodzice mogą być zorientowani na pozytywne cechy dziecka, łatwiej identyfikując i silniej reagując zarówno na ich obecność, jak na ich brak, lub też mogą być zorientowani na obecność lub brak negatywnych cech dziecka. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z nagradzaniem pozytywnych przejawów zachowania dziecka i wstrzymywaniem nagrody w przypadku ich braku. W drugim – dziecko jest karane za negatywne zachowanie bądź unika kary, kiedy powstrzymuje się od tego zachowania.

Na tej podstawie Higgins (1996, s. 1066) wyodrębnił 4 „czyste” style wychowawcze (w rzeczywistości metody stosowane przez rodziców są zwykle jakąś ich mieszanką):

(1) **Styl podtrzymujący** (*bolstering mode*) – rodzice są zorientowani w kierunku tych cech dziecka, które są zgodne z ich idealistycznym wyobrażeniem dziecka, z nadziejami i życzeniami, jakie mają w stosunku do niego; dziecko jest nagradzane za spełnianie oczekiwań rodziców, zachęcane do pokonywania trudności i angażowania się w nowe sytuacje i zadania – wyculenie na obecność cech pozytywnych.

(2) **Styl ochraniający** (*prudent mode*) – rodzice są zorientowani w kierunku tych cech, które są zgodne z ich powinnościowym obrazem dziecka (jakie powinno być, co jest jego obowiązkiem, za co jest odpowiedzialne); wyculają dziecko na potencjalne zagrożenia, wpajają konieczność kierowania się rozwagą, roztropnością, ostrożnością i dobrymi manierami – wyculenie na brak cech negatywnych.

(3) **Styl wycofywania miłości** (*love-withdrawal mode*) – rodzice są zorientowani w kierunku tych cech, które są niezgodne z idealistycznym wyobrażeniem dziecka, wstrzymują nagradzanie i okazywanie pozytywnych uczuć, jeśli dziecko nie spełnia ich oczekiwań – wyculenie na brak cech pozytywnych.

(4) **Styl karzący** (*critical/punitive mode*) – rodzice są zorientowani w kierunku tych cech dziecka, które są niezgodne z ich powinnościowym obrazem dziecka; karzą i krytykują dziecko za popełniane błędy – wyculenie na obecność cech negatywnych.

Przewaga pierwszego i trzeciego stylu wychowawczego prowadzi do silniejszego rozwoju idealistycznej części systemu Ja, co w terminach konstruktów poznawczych przejawia się w większej obecności i chronicznej dostępności Ja idealnego. Procesy samoregulacji osób wychowanych w takich warunkach w większym stopniu opierają się na Ja idealnym niż Ja powinnościowym. Natomiast przewaga drugiego i czwartego stylu owocuje silniejszym rozwojem powinnościowej części systemu Ja, co prowadzi do większego udziału Ja powinnościowego w procesach samoregulacji (duża obecność i chroniczna dostępność Ja powinnościowego). Należy przy tym dodać, że zarówno w jednym, jak i w drugim przypadku konsekwencje emocjonalne mogą być dwójakiego typu.

Pierwszy i drugi styl wychowawczy prowadzi do rozwoju systemu Ja charakteryzującego się silnymi standardami idealnymi (1) lub powinnościowymi (2), przy jednoczesnej dużej zgodności standardów z Ja

E. TORY HIGGINS A TEORIA ROZBIEŻNOŚCI JA

realnym. Osoba taka będzie częściej doświadczać uczuć satysfakcji i zadowolenia (1) oraz spokoju i poczucia bezpieczeństwa (2). Z kolei w systemie Ja osób wychowywanych zgodnie z trzecim i czwartym stylem możemy spodziewać się podobnie silnych standardów idealnych (3) lub powinnościowych (4), lecz jednocześnie rozbieżności między standardami i Ja realnym będą duże, co w konsekwencji prowadzi do większego prawdopodobieństwa pojawiania się emocji depresyjnych (3) bądź lękowych (4).

Przypisując dużą rolę czynnikom wychowawczym, Higgins opisuje także specyficzne cechy rodzin osób z problemami emocjonalnymi. Twierdzi mianowicie, że osoby depresyjne często wzrastają w rodzinach silnie akcentujących prestiż, sukces i współzawodnictwo, z silną presją osiągnięć, mocno domagających się bezwzględного spełniania wysokich standardów zachowań, zwracających dużą uwagę na odpowiedzialność i obowiązkowość, wysoko ceniących społeczną akceptację (Higgins, Klein, Strauman, 1985, s. 72).

Osoba depresyjna odczuwa dużą potrzebę osiągnięcia standardu i jednocześnie jest bardzo oporna na jego zmianę (obniżenie wysokich wymagań do poziomu, na którym łatwiej im sprostać), ponieważ ma głęboko utwierdzone przekonanie, że miłość i akceptacja ze strony ważnych osób jest silnie uzależniona od jego spełnienia (tamże, s. 73).

Należy także dodać, że wymienione style wychowawcze prowadzą do określonych konsekwencji w funkcjonowaniu systemu Ja, pod warunkiem, że dotyczą relacji między dzieckiem i osobą znaczącą dla dziecka oraz że reakcje tej osoby na zachowanie dziecka są częste, spójne, jednoznaczne, jasne i skupiające uwagę dziecka. Jeśli natomiast w którymkolwiek z wymienionych stylów wychowawczych reakcje wychowawcy na zachowanie i cechy dziecka są rzadkie, niespójne, ambiwalentne i niejasne, dziecko może mieć trudności z wytworzeniem silnych i spójnych ukierunkowań Ja. W konsekwencji można spodziewać się niepewnej samooceny, braku stabilnego obrazu siebie, trudności w relacjach interpersonalnych oraz w przebiegu procesów samoregulacji (Moretti, Higgins, 1990a).

*

Teza, że człowiek jest funkcjonalną całością, nie jest oryginalnym pomysłem psychologów, bywa jednak, że psychologia dostarcza argumentów na jej poparcie (choć zdarza się również, że rozbija człowieka na niepowiązane ze sobą części). Przedstawiona teoria rozbieżności Ja E. T. Higginsa jest jedną z prób opisania związków między dwoma, na pozór odmiennymi, aspektami funkcjonowania człowieka. Autor opisuje i wyjaśnia relacje między poznawczą i afektywną stroną przekonań, jakie człowiek może mieć na swój temat.

Najważniejsze tezy teorii sprowadzają się do twierdzenia, że duża rozbieżność między Ja realnym i Ja idealnym prowadzi do większej podatności na doświadczenie emocji depresyjnych, podczas gdy duża rozbieżność między Ja realnym i Ja powinnościowym jest źródłem emocji lękowych. W odróżnieniu od wcześniejszych ujęć poruszających tę problematykę Higgins przypisuje określonym „sytuacjom poznawczym” specyficzne wzorce afektywne. Swoje tezy umieszcza też w szerszym kontekście zjawisk i procesów psychologicznych, z których – ze względu na ograniczoną objętość niniejszego artykułu – przedstawiono jedynie te, które wydawały się szczególnie ważne dla pełniejszego zrozumienia istoty teorii. W kolejnych pracach autor rozwija swoje pomysły teoretyczne wyjaśniając w terminach rozbieżności Ja m.in.: dynamikę procesów samooceny (Moretti, Higgins, 1990b), niektóre aspekty funkcjonowania pamięci (Higgins, Tykocinski, 1992), wybór strategii osiągania pożądanego celu (Higgins i in. 1994), zależności między osiąganiem celów a emocjami (Higgins, Shah, Friedman, 1997). Higgins dostrzega także możliwość praktycznych aplikacji swojej teorii. Wraz ze współpracownikami proponuje w jednym z artykułów (Moretti, Higgins, Feldman, 1990) wykorzystanie swych pomysłów dla celów terapii pacjentów depresyjnych.

BIBLIOGRAFIA

- Adler, A. (1964). *Problems of neurosis*. New York: Harper & Row.
- Allport, G. W. (1955). *Becoming*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Aronson, E. (1969). The theory of cognitive dissonance: A current perspective. W: L. Berkowitz (red.), *Advances in experimental social psychology* (t. 4, s. 1-34). New York: Academic Press.
- Brim, O. G. (1976). Theories of the male mid-life crisis. *Counseling Psychologist*, 6, 3-35.
- Cantor, N., Kihlstrom, J. F. (1986). *Personality and social intelligence*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Cooley, C. H. (1964). *Human nature and the social order*. New York: Schocken Books.
- Duval, S., Wicklund, R. A. (1972). *A theory of objective self-awareness*. New York: Academic Press.
- Epstein, S. (1973). The self-concept revisited, or a theory of a theory. *American Psychologist*, 28, 404-416.
- Erikson, E. H. (1997). *Dzieciństwo i społeczeństwo*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Freud, S. (1961). The ego and the id. W: J. Strachey (red.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (t. 19, s. 3-66). London: Hogarth Press.
- Hall, C. S., Lindzey, G. (1994). *Teorie osobowości*. Warszawa: PWN.

WACŁAW BAK

- Harter, S. (1986). Cognitive-developmental processes in the integration of concepts about emotions and the self. *Social Cognition*, 4, 119-151.
- Higgins, E. T. (1987). Self-discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*, 94, 319-340.
- Higgins, E. T. (1990). Personality, social psychology, and person-situation relations: Standards activation as a common language. W: L. A. Pervin (red.), *Handbook of personality. Theory and research* (s. 301-338). New York-London: The Guilford Press.
- Higgins, E. T. (1996). The „self digest”: Self-knowledge serving self-regulatory functions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 1062-1083.
- Higgins, E. T., Klein, R., Strauman, T. (1985). Self-concept discrepancy theory: A psychological model for distinguishing among different aspects of depression and anxiety. *Social Cognition*, 3, 51-76.
- Higgins, E. T., Roney, C. J. R., Crowe, E., Hymes, C. (1994). Ideal versus ought predilections for approach and avoidance: Distinct self-regulatory systems. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 276-286.
- Higgins, E. T., Shah, J., Friedman, R. (1997). Emotional responses to goal attainment: strength of regulatory focus as moderator. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 515-525.
- Higgins, E. T., Tykocinski, O. (1992). Self-discrepancies and biographical memory: personality and cognition at the level of psychological situation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 527-535.
- Horney, K. (1993). *Nerwica a rozwój człowieka*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- James, W. (1948). *Psychology*. New York: World.
- Kofta, M., Doliński, D. (2000). Poznawcze podejście do osobowości. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki. T. 2: Psychologia ogólna* (s. 561-600). Gdańsk: GWP.
- Kozielecki, J. (1981). *Psychologiczna teoria samowiedzy*. Warszawa: 1981.
- Lecky, P. (1961). *Self-consistency: A theory of personality*. New York: Shoe String Press.
- Łukaszewski, W. (red.) (1976). *Reakcje na rozbieżność informacji*. Warszawa: PWN.
- Markus, H., Nurius, P. (1987). Possible selves. W: K. M. Yardley, T. M. Honess (red.), *Self and identity: Psychosocial perspectives* (s. 157-172). New York: Wiley.
- Mądrzycki, T. (1996). *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany. Nowe podejście*. Gdańsk: GWP.
- Moretti, M. M., Higgins, E. T. (1990a). The development of self-system vulnerabilities: social and cognitive factors in developmental psychopathology. W: R. J. Sternberg, J. Jr. Kolligan (red.), *Competence considered* (s. 286-314). New Haven, CT: Yale University Press.
- Moretti, M. M., Higgins, E. T. (1990b). Relating self-discrepancy to self-esteem: The contribution of discrepancy beyond actual-self ratings. *Journal of Experimental Social Psychology*, 26, 108-123.
- Moretti, M. M., Higgins, E. T., Feldman, L. A. (1990). The self-system in depression: Conceptualization and treatment. W: C. D. McCann, N. S. Endler (red.), *Depression: New directions in theory, research, and practice* (s. 127-156). Toronto: Wall & Emerson, Inc.
- Morse, S. J., Gergen, K. J. (1970). Social comparison, self-consistency, and the concept of self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 16, 148-156.
- Reykowski, J., Kochańska, G. (1980). *Szkice z teorii osobowości*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Rogers, C. R. (1961). *On becoming a person*. Boston: Houghton Mifflin.
- Scheier, M. F., Carver, C. S. (1983). Two sides of the self: One for you and one for me. W: J. Suls, A. G. Greenwald (red.), *Psychological perspectives on the self* (s. 123-157). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Snygg, D., Combs, A. W. (1949). *Individual behavior*. New York: Harper & Row.
- Sullivan, H. S. (1953). The collected works of Harry Stack Sullivan (t. 1: H. S. Perry, M. L. Gawel, red.). New York: Norton.
- Swann, W. B., Jr. (1983). Self-verification: Bringing social reality into harmony with the self. W: J. Suls, A. G. Greenwald (red.), *Social psychological perspectives on the self* (t. 2, s. 33-66). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Szmajke, A., Łukaszewska, J., Nawrat, R., Olszańska, M. (1983). Struktura „Ja” i struktura „inni ludzie” – aspekt poznawczo-projekcyjny i temporalny. W: W. Łukaszewski (red.), *Osobowość – orientacja temporalna – ustosunkowanie do zmian* (s. 111-224). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Turopolski, W. (1999). Poznawcza i społeczna psychologia „ja”. W: A. Gałdowa (red.), *Wybrane zagadnienia z psychologii osobowości* (s. 57-65). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Wicklund, R. A., Gollwitzer, P. M. (1982). *Symbolic self-completion*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.